3ο - Η οικογένεια

Η θύελλα άρχισε να κοπάζει

Το τέλος του εμφυλίου πολέμου έφτασε και ξαναγυρίσαμε στα χωριά μας. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την εικόνα που είχε το εγκαταλελειμμένο μας χωριό. Στις αυλές είχαν φυτρώσει πολλά χόρτα και αγκάθια, που δεν μπορούσες να τα διασχίσεις για να μπεις στο σπίτι. Πού και πού κάποιες σκελετωμένες γάτες και σκυλιά έκαναν την εμφάνισή τους. Μέσα στα σπίτια σοφάδες είχαν ξεφτίσει από την υγρασία και, πεσμένοι στο πάτωμα, μας εμπόδιζαν να διασχίσουμε τα δωμάτια. Μόνο τιτιβίσματα πουλιών ακούγονταν έξω, η μόνη παρουσία γλυκιάς ζωής που είχε απομείνει σε αυτόν τον τόπο. Το εκκλησάκι του χωριού ήταν μια χαρά. Αυτό άντεξε εννιακόσια χρόνια και δεν θα άντεχε λίγα χρονάκια; Η πλατεία του χωριού ήταν και αυτή γεμάτη αγριόχορτα. Περίεργα συναισθήματα ακόμα με διακατέχουν, όταν στον νου μου έρχονται αυτές οι εικόνες. Και χαρά και θλίψη με κυρίευσαν. Χαρά, για την επιστροφή στις δικές μας εστίες και θλίψη για τα σκοτεινά χρόνια του εμφυλίου.

Ο Παππούς μου, η μάνα μου και η αδερφή μου. Στο μέσο στη 1η σειρά ο συγγραφέας.

Θυμήθηκα τον φόβο που αισθανόμουν όταν η μάνα μάς άρπαζε ξαφνικά, εμένα και τα δύο άλλα παιδιά της, να τρέξουμε την ώρα που σκοτείνιαζε, να βρούμε κρυψώνες στα ρέματα ή στις σπηλιές για να περάσουμε εκεί τη βραδιά μας, γιατί η νύχτα στο

σπίτι ήταν πολύ επικίνδυνη για όλους μας. Αλλά και στα ρέματα και στα δάση η νύχτα σε γέμιζε τρόμο. Αγκαλιαζόμασταν όλοι σφιχτά από τον φόβο μας. Μόνο η πένθιμη ορχήστρα των γρύλων μας συντρόφευε και μας θύμιζε πως έξω, αλλά πολύ κοντά, υπήρχε για άλλα πλάσματα της φύσης μια γνώριμη, ήρεμη ανάσα ζωής. Πού και πού τρομάζαμε από τον θόρυβο ενός άγριου ζώου που διέσχιζε τα κλαδιά. Φίδια, αρκούδες και λύκοι ήταν συχνοί θαμώνες στο πυκνό πράσινο της περιοχής μας εκείνη την εποχή. Αλλά και ο θάνατος, που παραμόνευε από ενέδρες και επιθέσεις εχθρών, ήταν τόσο κοντά μας! Τον ένιωθες δίπλα σου. Μιλούσαμε ψιθυριστά όλη τη νύχτα και κάναμε την προσευχή μας, για να μας σώσει η Παναγιά. «Πέστε πολλές φορές το Πάτερ ημών», μας προέτρεπε η μάνα και αυτό μας έδινε κουράγιο. Το πρωί αναχωρούσαμε για το χωριό, όπου εμείς τα παιδιά συμπληρώναμε τον νυχτερινό μας ύπνο τη μέρα.

Εκείνο που με ανακούφιζε κοιτάζοντας τον ουρανό, ήταν η θέα των αστεριών. Σαν πυγολαμπίδες αναβοσβήνανε ορισμένα. Όλα μαζί, πάντα εκεί, σταθερά και συνταιριαγμένα. «Τι τάξη έχει βάλει ο θεός στον ουρανό», σκεφτόμουνα, καθώς για μένα τα αστέρια ήταν ζωντανά. Μπορούσα να τα κοιτώ και να συνομιλώ μαζί τους. «Γιατί», έλεγα μέσα μου, «να μην βάζει την ίδια τάξη ο Θεός και στους ανθρώπους;». Κάθε μέρα άκουγα στο σπίτι, «τον τάδε σκότωσαν οι αντάρτες», «Χτες βρήκαν κρεμασμένους στην πλατεία πέντε αντάρτες». "Θα ρωτήσω αύριο τον παππού μου», σκεφτόμουνα, «γιατί ο Θεός δεν μπορεί να κάνει κουμάντο στους ανθρώπους, αλλά μόνο στα αστέρια».

– Παππού, του είπα, γιατί ο Θεός δεν βάζει τάξη και στους ανθρώπους όπως και στον ουρανό; Γιατί αφήνει να σκοτώνει ο ένας τον άλλον.
– Γιατί παιδί μου ο Θεός έδωσε μυαλό στον άνθρωπο από το δικό Του μυαλό, για να μπορεί να βάζει τάξη στα πράγματα μόνος του. Μα αν δεν χρησιμοποιεί το μυαλό του σωστά, έχει ευθύνη, γι' αυτό πολλοί πάνε στην κόλαση μετά τον θάνατό τους.

Η περιγραφή της κόλασης πάντα με φόβιζε, μήπως κι εγώ πάω σε αυτή αν κάτι τύχαινε και δεν το έκανα σωστά, αλλά ξεχνούσα τον φόβο μου στη σκέψη ότι στην κόλαση θα έπρεπε να

πάει ο Σαλόγιωργας, αυτός που μας έκαψε το σπίτι, που μας ανάγκαζε τα βράδια να τρέχουμε σε καταφύγια, μην έρθει καμιά νύχτα και μας σκοτώσει. «Αυτός θα πάει σίγουρα στην κόλαση, ο κερατάς, εκεί του αξίζει. Ένα – ένα τα βασανιστήρια θα τα περάσει, όπως στην κόλαση θα πάει κι εκείνος που έδειρε τη μάνα μου», έλεγα από μέσα μου και παρηγοριόμουν. «Αυτόν όμως θα τον στείλω εγώ στην κόλαση, γιατί όταν μεγαλώσω θα τον σκοτώσω».

Τα γεμάτα ετεροσυναίσθηση λόγια της μάνας μου δεν κατάφερναν να με αγγίξουν ως μικρό παιδί, όταν γινόταν λόγος για κάτι τέτοιους ανθρώπους, και οι τύψεις μου για το γεγονός αυτό μετριάζονται σήμερα μόνον με τη σκέψη ότι χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια με πολλή εμπειρία από τότε, ώστε να μπορέσω να δω τα πράγματα πιο «ηρακλειτικά» και πιο χριστιανικά. «Τι να κάνουμε;», λέω τώρα στον εαυτό μου, για να δικαιολογήσω τα παιδικά εκείνα αισθήματα. «Έτσι σκέφτονται τα παιδιά, όπως και πολλοί ενήλικες, που σε όλη τους τη ζωή δεν καταφέρνουν, τουλάχιστον ως προς αυτό, να ωριμάσουν».

«Πάει, πέρασαν αυτά και Θεέ μου, ας μη ξαναγυρίσουν», έλεγα μέσα μου, επιστρέφοντας πια στα χορταριασμένα σπίτια μας. Τα παιδιά αρχίσαμε πάλι να κάνουμε φιλίες, να παίζουμε, να μαλώνουμε. Η ζωή ξανάρχισε στο χωριό. Η καμπάνα της εκκλησιάς χτύπησε εκείνο το απόγευμα. Η μελωδία μου φάνηκε γλυκιά και γνώριμη και τρέξαμε όλοι μας να γιορτάσουμε τον πρώτο μας εσπερινό.

Αύριο θα έρθει ο καινούργιος δάσκαλος, διαδόθηκε. Θα πάμε σχολείο για να μάθουμε γράμματα. Πήγε η μάνα μου, ξεκλείδωσε και άνοιξε το σεντούκι της κι έβγαλε από μέσα μια μαύρη ορθογώνια πέτρα, σχεδόν επίπεδη, στηριγμένη μέσα σε ένα ξύλινο πλαίσιο. Πλάκα τη λέγανε. «Πάρε την πλάκα» μου λέει με τελετουργικό ύφος «και πρόσεξε μην σου πέσει και σπάσει, γιατί την έχω αγοράσει από την Καλαμπάκα για όταν θα πήγαινες σχολείο. Τρέξε στο ρέμα και διάλεξε μια πέτρα μυτερή, που να χαράζει πάνω στην πλάκα μια γραμμή, όταν τη γρατζουνάς. Όταν θα πάω στην Καλαμπάκα, θα σου αγοράσω ένα κανονικό κονδύλι, που είναι πιο καλό για να γράφεις πάνω στην πλάκα».

Κράτησα την πλάκα σφιχτά στην αγκαλιά μου κι έτρεξα στο ρέμα. Δοκίμασα τις μικρές πετρούλες, μέχρι που βρήκα την κατάλληλη. Γύρισα πίσω ενθουσιασμένος και μου λέει η μάνα μου: «Τρέξε τώρα στον παππού σου, για να σου μάθει την αλφαβήτα». Έγραφα συνέχεια γραμμές, ευθείες και καμπύλες και μετά τις έσβηνα με λίγο σάλιο και με το μανίκι μου.

Την άλλη μέρα, συγκεντρωθήκαμε όλα τα παιδιά στο σχολείο περιμένοντας με αγωνία να δούμε τον δάσκαλό μας. Σε λίγο άνοιξε η πόρτα και ξεπρόβαλε ο συγχωριανός μας, ο Κώστας ο Τζιαχάνας. Απογοητευτήκαμε όλοι μας. «Μα αυτός δεν είναι δάσκαλος», σιγοψιθυρίσαμε μεταξύ μας. Τον Κώστα τον συνόδευε ένας γέρος του χωριού, που συνεργαζόταν με την κοινότητα της Αγναντιάς, στην οποία ανήκε το χωριό μας.

– Παιδιά, ο κανονικός δάσκαλος δεν μας ήρθε ακόμα. Ο Κώστας τελείωσε το Δημοτικό και ξέρει μερικά γράμματα. Μέχρι που να έρθει ο δάσκαλός σας, θα σας μαθαίνει μερικά πράγματα, όσα ξέρει και αυτός, πάντως περισσότερα από τα δικά σας. Να μάθετε τουλάχιστον την αλφαβήτα.

Μετά από κανένα εξάμηνο, ήρθε ο νέος δάσκαλος, ο οποίος καταγόταν από το διπλανό χωριό. Σφόδρα αντικομμουνιστής και είχε δυο χάρακες πάνω στο τραπέζι.

– Όποιος δεν κάθεται καλά και δεν διαβάζει, με αυτούς τους χάρακες θα τρώει ξύλο, μας ανακοίνωσε.

Νέκρα τα παιδιά από κάτω. Θυμάμαι ένα κοριτσάκαι από τον φόβο του άρχισε να κατουριέται πάνω του κι εμείς όλοι το κοιτούσαμε.

– Κοιτάξετε μπροστά όλοι σας, λέει ο δάσκαλος χτυπώντας τον χάρακα στο τραπέζι.

Τότε όλα τα μάτια στράφηκαν στο πρόσωπό του με φοβισμένη έκφραση, σαν τα προβατάκια που τα πάνε για σφαγή.

Μέχρι την Τετάρτη τάξη έτρωγα πολύ ξύλο, καθότι ήμουν παιδί κομμουνιστή και μάλιστα απόντα. Στην Τετάρτη τάξη ήρθε και ο πατέρας μου από την εξορία και αυτό έπρεπε να έπαιξε κάποιο ρόλο, γιατί δεν ξαναέφαγα ξύλο. Το αντιπαθούσα το σχολείο, το έβλεπα σαν κολαστήριο. Στο σπίτι μου δεν ήξερα τι σημαίνει ξύλο. Όλα τα προβλήματα που προέκυπταν τα λύναμε με

τα λόγια. Το μόνο που με παρηγορούσε, ήταν ότι έτρωγαν και οι άλλοι συμμαθητές μου ξύλο με τον χάρακα.

Ο δάσκαλος μας έκανε και πολιτική κατήχηση. Όλο για τον βασιλιά μας μιλούσε, σαν να ήταν ημίθεος. Επηρεασμένος μια μέρα από αυτά που μας έλεγε ο δάσκαλος, πάω στο σπίτι μου και αρχίζω να μιλώ εξυμνητικά για τον βασιλιά, για τα χαρίσματα που έχει, που δεν τα έχουμε μεις οι άλλοι κ.ά.

– Ποιος σου τα είπε αυτά, λέει η μάνα μου.
– Ο δάσκαλος, της είπα.
– Τον κακό του τον καιρό, είπε κι έφυγε ενοχλημένη.

Μετά το γεγονός του ξυλοδαρμού της μάνας μου, ξαφνικά άρχισα να ψευδίζω κι έτσι δεν μπορούσα να διαβάσω καλά. Μάλιστα στο σχολείο χειροτέρευε η κατάσταση, γιατί φοβόμουνα ότι θα φάω ξύλο με τον χάρακα στις παλάμες μου.

Η μάνα μου συμβούλευσε τον παππού μου να πάει να συναντήσει τον δάσκαλο και να του πει να μην με δέρνει.

Γυρίζοντας ο παππούς ανακοινώνει στη μάνα μου πως δεν είμαι καθόλου καλός στην ανάγνωση και γι' αυτό με δέρνει. Προφανώς αυτό ήταν η μισή αλήθεια, αφού την αδυναμία των μικρών παιδιών σε κάποιες επιδόσεις την αντιμετώπιζαν τότε με αντιπάθεια και θυμό, όμως, όπως αποδείχθηκε αργότερα, υπήρχαν και άλλοι, πολιτικοί λόγοι, που με αντιπαθούσε ο δάσκαλος.

Από την επόμενη μέρα, σε κάθε εσπερινό με έπαιρνε ο παππούς κι έκανα τον ψάλτη. Περίμενε με ιώβεια υπομονή να διαβάζω τους ψαλμούς στην πανέμορφη ελληνιστική γλώσσα. Αυτό που μου έχει απομείνει ως δεξιότητα, είναι να αποστηθίζω πολύ εύκολα κείμενα και να καταλαβαίνω την αρχαία κοινή ελληνική. Μέχρι σήμερα θυμάμαι τους ψαλμούς και μπορώ να τους λέω απέξω.

Η Μάνα κατέχει τα μυστικά της ζωής

Η μάνα μου ήταν απελπισμένη. Έλεγε μέσα της «πώς θα σπουδάσει αυτό το παιδί, αφού ψευδίζει!». Και μετά την ανάγνωση των ψαλμών, εγώ εξακολουθούσα να ψευδίζω.

Ήταν ένα φθινοπωρινό απόγευμα, όταν με πήρε η μάνα μου από το χέρι για να πάμε σε έναν κήπο που ήταν στις Λεφτοκαριές, μια τοποθεσία ένα χιλιόμετρο μακριά από το σπίτι μας. Μόλις φτάσαμε, καθίσαμε δίπλα στο ρυάκι, που η μελωδία του τρεχούμενου νερού με ηρεμούσε.

– Θυμάσαι, μου είπε, όταν περνούσαμε από το Γκιρίζι έξω από το Μοναστήρι και οι σφαίρες έπεφταν βροχή και καμιά σφαίρα δεν μας βρήκε; Ήταν η Παναγιά κοντά μας. Θυμάσαι που αρρώστησες βαριά και παρά τρίχα να πεθάνεις; Η Παναγιά μας έσωσε και τότε. Τώρα που ψευδίζεις, πάλι η Παναγιά θα σε κάνει καλά. Είπα στον παππού σου να ψάξει όλα του τα βιβλία, για να βρει μια ευχή που είναι για το ψεύδισμα. Μια βδομάδα έψαχνε ο παππούς σου και τη βρήκε!

– Α! Τώρα κατάλαβα τι έψαχνε ο παππούς συνέχεια στα χαρτιά του και μου το κρατούσε μυστικό!

Σε μια ώρα θα είμαστε στο Μοναστήρι. Να είσαι βέβαιος ότι αυτή θα είναι η τελευταία μέρα στη ζωή σου που θα ψευδίζεις, συνέχισε η μάνα μου, σαν να μην με είχε ακούσει και ήταν τόσο βέβαιη για τα λεγόμενά της, που δεν χωρούσε καμιά αμφιβολία. Έλαμπε το πρόσωπό της, τα καταγάλανα ματάκια της χαμογελούσαν.

Πήγαμε πρώτα στο παλιό εκκλησάκι του χωριού, προσευχηθήκαμε με τη μάνα μου γονατιστοί μπρος από την εικόνα της Παναγιάς και μετά, μαζί με τον παππού, ξεκινήσαμε για το Μοναστήρι.

Ο παππούς κρατούσε και το πετραχήλι μαζί του και το βιβλίο που είχε μέσα την ευχή, η δε μάνα μου μια άσπρη λαμπάδα, ίσα με το μπόι μου. Ο ήλιος έδυε κείνη τη στιγμή κι έβαφε ακόμη πιο κόκκινη τη φθινοπωρινή φύση. Όλοι κατεβαίναμε σιωπηλοί. Κουβέντα δεν είπαμε στον δρόμο. Είχαμε την αίσθηση ότι η Παναγιά ήταν εκεί στο Μοναστήρι και μας περίμενε.

Πήγαμε στον ναό, κάναμε τον σταυρό μας και σε λίγο ο παππούς έδωσε την εντολή με ένα μικρό νεύμα να γονατίσουμε. Ακούμπησε το πετραχήλι στο κεφάλι μου. Βρισκόμασταν δίπλα από την κυρία Πύλη, όπως συνηθίζεται, γιατί από εκεί θα έβγαινε η Παναγιά για να με απαλλάξει από την αναπηρία του ψευδίσματος. Η μάνα μου κρατούσε τη λαμπάδα, που τρεμόσβηνε

μέσα στο μισοσκόταδο. Από τα ψηλά, μικρά παράθυρα του ναού, με τα πολύχρωμα τζάμια, έμπαιναν τα κόκκινα και πορτοκαλιά χρώματα του δειλινού, ζεστά, σχεδόν εξωπραγματικά. Μέσα στη βαθιά σιωπή του ναού ακουγόταν η φωνή του παππού μου, σαν να ύφαινε με τα λόγια του την αιώνια αρμονία, που για τα παιδικά μου αυτιά δεν ήταν τίποτα άλλο από τη μυστήρια μουσική της αγάπης. Εγώ, όλη τη διάρκεια αυτής της τελετουργίας, είχα τα μάτια κλειστά και ταξίδευα στον χρόνο, τότε που η Παναγιά μάς έσωζε από τις σφαίρες που περνούσαν δίπλα μας, τότε που ήμουνα βαριά άρρωστος και με ακούμπησε με το «θαυματουργό της χέρι».

Πέρασαν μπροστά από τα μάτια μου όλες οι παιδικές εικόνες της φύσης, όπου κι εκεί ήταν παρούσα, μέσα στην ομορφιά και τη γαλήνη της. Κάποια στιγμή, ένιωσα κι εγώ το μυστικό, αόρατο άγγιγμά της.

Την ώρα εκείνη τέλειωνε και η ευχή και ο παππούς μου με σταυροκόπησε πολλές φορές.

Μετά από αυτή την υποβλητική τελετουργία, δεν ξαναψεύδισα ποτέ στη ζωή μου. Χρόνια με απασχόλησε αυτό το γεγονός. Ήταν αξιοθαύμαστο και ήθελα να καταλάβω πώς έγινε. Όταν ήμουν παιδί, το ερμήνευα ως θαύμα. Όταν η εκπαίδευση με μύησε στις αρχές της επιστήμης, το απέδωσα στη δύναμη της αυθυποβολής, που μπορεί «να κάνει θαύματα», κάτω από ορισμένες συνθήκες. Το παιδί και ο ενήλικας άρχισαν να συγκρούονται μέσα μου. Διαβάζοντας αργότερα τον Ηράκλειτο, κατάλαβα καλύτερα το νόημα της στιχομυθίας που είχε με τον Ιησού εκείνη η γυναίκα ασθενής, που ιάθηκε με το άγγιγμά Του. «Ὁ δε εἶπεν αὐτήν, θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου είς είρήνην». Τότε κατάλαβα πως τέτοιου είδους εκφράσεις μεγάλων φιλοσόφων, όπως του Ηράκλειτου, του Αισχύλου και του Χριστού υπόκεινται στην αρχή της «γλωσσολογικής πυκνότητας». Με τον όρο «γλωσσολογική πυκνότητα», όπως αναφέρει ο Τσαρλς Καν στο βιβλίο του *«Η Τέχνη και η σκέψη του Ηράκλειτου»* εννοούμε το φαινόμενο της φορτισμένης με σημασία ασάφειας, δηλαδή, τη χρήση λεκτικής και συντακτικής αοριστίας, που σκόπιμα υιοθετείται ως τέχνασμα για να ειπωθούν ταυτόχρονα πολλά και διάφορα

πράγματα. Έτσι, η ειλικρινής αυτή - αλλά ασαφής - απάντηση του Χριστού, μπορεί να ερμηνευθεί και ως θαύμα, αλλά και ως αυθυποβολή. Οι μεν θρησκευόμενοι θα πιστέψουν το πρώτο, οι δε επιστήμονες το δεύτερο. Σαν να λέμε: «Διάλεξε και πάρε ό,τι σε σώζει».

Στη δική μου περίπτωση, ασφαλώς οι ερμηνείες μπορεί να είναι επίσης πολλές και σύνθετες. Αν όμως εγώ δεν συμμετείχα σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία, που στηριζόταν στην πεποίθηση πως η Παναγία έχει τη δυνατότητα να κάνει θαύματα και δεν τη μοιραζόμουν μαζί με άλλους, πώς θα συντελούνταν αυτό που δεχόμαστε ως αυθυποβολή; Νομίζω πως η μέθεξη στην κοινή πίστη και η μυστικιστική έκσταση κατά τη διάρκεια αυτού του θρησκευτικού, τελετουργικού δρώμενου ήταν εκείνη που προκάλεσε το θαύμα ή την αυθυποβολή ή όπως αλλιώς αποκαλείται η αιτία της θεραπείας μου.

Ο σκοτεινός φιλόσοφος Ηράκλειτος σε ένα από τα αποφθέγματά του λέει: «Συναρμογές όλα και ούχ όλα, εκείνα που συγκλίνουν κι εκείνα που απομακρύνονται, εκείνα που συμφωνούν κι εκείνα που διαφωνούν. Από τα πάντα το ένα και από το ένα τα πάντα». Μύθος και πραγματικότητα είναι ένα, όπως και αυτό που συμφωνεί με εκείνο που διαφωνεί, σαν το άδικο και το δίκιο, που ποτέ δεν θα το βρεις στην απόλυτή του μορφή. Έτσι κι εγώ έχω αφήσει το παιδί μέσα μου να συνυπάρχει με τον ενήλικα, σαν μια μουσική αρμονία της καρδιάς και του μυαλού, του μύθου (που είναι παιδί της ακοής και της αφήγησης) και της πραγματικότητας, όπως την προσεγγίζει η λογική και η επιστήμη.

Το εκκλησάκι όπου ο παππούς διάβασε την ευχή για την απαλλαγή μου από το ψεύδισμα

Αφέντης, ο υπηρέτης και εραστής των μικρών πραγμάτων της ζωής

Με τον παππού, μια φορά τον μήνα ζούσαμε μαζί την τελετουργία του καφέ. Ανάβαμε μαζί το τζάκι και περιμέναμε να γίνουν τα κάρβουνα. Τον καφέ τον ψήναμε με έναν μηχανισμό σαν σούβλα με μανιβέλα, όπου περίπου στη μέση υπήρχε ένας κύλινδρος με ένα μικρό πορτάκι. Εκεί μέσα βάζαμε κόκκους άψητου καφέ με ρεβίθια ξερά και λίγο κριθάρι και τα ψήναμε όλα μαζί. Ανοίγαμε κάθε τόσο το πορτάκι και παρατηρούσαμε αν πήραν το κατάλληλο χρώμα. Όλο το σπίτι πλημμύριζε από την ευωδία του αυτοσχέδιου καφέ, που ακόμα τρέχει μέσα στις φλέβες μου. Στην αυλή του Μοναστηριού υπήρχε ένα πέτρινο, μεγάλο γουδί με σιδηρένιο γουδοχέρι. Βάζαμε το μίγμα από τους ψημένους κόκκους καφέ, ρεβιθιών και κριθαριού στο γουδί και τους αλέθαμε χτυπώντας το με το γουδοχέρι. Κατόπιν με τη στρογγυλή σήτα κοσκινίζαμε το μίγμα σε ένα χάλκινο δοχείο όπου και παρέμεινε ο αλεσμένος καφές. Το γουδί ήταν δίπλα από ένα πεζούλι στην είσοδο του Μοναστηριού, για να είναι προσβάσιμο και στους κατοίκους του χωριού μας. Ακόμα υπάρχει αυτό το γουδί στην αυλή του μοναστηριού μας.

Το γουδί και το ψηστήρι του καφέ.

Μετά από τη διαδικασία αυτή, καθόμασταν έξω στο πεζούλι, δίπλα ακριβώς από την κυρία είσοδο του Μοναστηριού. Είχε μια καταπληκτική θέα, ιδιαίτερα όταν ο ήλιος έγερνε προς τη δύση και μας χάριζε το προνόμιο να απολαμβάνουμε τις χρυσαφένιες του ανταύγειες, γιατί το πρόσωπο του ουρανού σε λίγο θα σκεπαζόταν με το μαύρο πέπλο της νύχτας και ο φόβος πάλι θα παραμόνευε στο σκοτάδι. Όταν πια η έρημη νύχτα απλωνόταν παντού και τα άστρα άρχιζαν να τρεμοσβήνουν σαν λαμπυρίδες, η μελαγχολική μουσική των γρύλων γαλήνευε τη θλίψη και ζυγώναμε όλο και περισσότερο στη μεγαλοσύνη αυτού του κόσμου. Ξαφνικά σωπαίναμε και νιώθαμε τον φόβο - και τη

γοητεία μαζί - της μοναξιάς και του θανάτου. Μου άρεσε τότε να στοχάζομαι κοιτάζοντας ανάμεσα στα άστρα και να σκέφτομαι πως σε κάποιο από τα μοναχικά αυτά άστρα θα πρέπει να υπήρχε ζωή. «Και η γη μόνη της είναι και ζει τη δική της μοναξιά», ένιωθα, χωρίς αυτό να μπορώ να το εκφράσω με λόγια.

Εκεί με τον παππού μου συζητούσαμε κάθε φορά που τελείωνε η τελετουργία του καφέ. Πηγαίναμε μέσα στο εκκλησάκι του μοναστηριού, ανάβαμε ένα κεράκι στην Παναγιά, κάναμε τον σταυρό μας και μετά καθόμασταν στο πεζούλι.

Μου εξιστορούσε το γενεαλογικό μας δέντρο. Αισθάνονταν πολύ τυχερός και υπερήφανος γι' αυτό, αφήνοντας να εννοηθεί πως έφερε πάνω του ένα βαρύ φορτίο και πάσχιζε να φανεί αντάξιος της πολιτιστικής του κληρονομιάς. Όλα αυτά προσπαθούσε να τα μεταδώσει και σε μένα.

Μου εξιστορούσε ο παππούς μου πολλά γεγονότα για τον προπάππου του, από όπου αντλούσα δύναμη μέσα μου για να μπορέσω να ανταποκριθώ κι εγώ στις αξίες που μου κληρονόμησε. Κάποια στιγμή με ρώτησε:

– Τι θα γίνεις όταν μεγαλώσεις; Θα γίνεις παπάς για να συνεχίσεις την παράδοση;
– Δεν ξέρω, παππού, ακόμα είμαι πολύ μικρός για να αποφασίσω. Θα μου άρεσε να γίνω δάσκαλος.
– Πάντως, αν γίνεις παπάς, να γίνεις παντρεμένος παπάς και όχι ανύπαντρος.
– Τι διαφέρει παππού ο παντρεμένος από τον ανύπαντρο παπά;

Ακούμπησε το χέρι του στο κεφάλι μου και πλησίασε περισσότερο κοντά μου, σαν να ήθελε να μου εξηγήσει κάτι δύσκολο. Ο παππούς απαντούσε συνήθως στις ερωτήσεις μου με ειλικρίνεια, χωρίς να διαστρεβλώνει την αλήθεια με απαντήσεις του στυλ «ο πελαργός έφερε το μωρό», ούτε σαν να ήμουν υπανάπτυκτος, λόγω του νεαρού της ηλικίας μου.

– Να σου πω παιδί μου, το πιο ευτυχισμένο κομμάτι της ζωής μου ήταν την περίοδο που ήμουνα αρραβωνιασμένος με τη γιαγιά σου. Δεν πρέπει να χάσεις από τη ζωή σου αυτά τα συναισθήματα. Και ακόμη, αν ήμουν ανύπαντρος παπάς, δεν θα είχα παιδιά, ούτε σένα να τα λέμε τώρα. Δεν είναι

καλύτερα που έχουμε σήμερα ο ένας τον άλλον;

Όταν μεγάλωσα, μπόρεσα και κατάλαβα τα λόγια του παππού μου. Την περίοδο που ήταν αρραβωνιασμένος ζούσε τον έρωτα, και αυτή την εμπειρία δεν θα έπρεπε να τη στερηθώ ούτε γω. Η ευτυχία με την οποία σε ανταμείβει η φύση, όταν εναρμονίζεσαι με αυτή, έχει πολλαπλές όψεις: ο έρωτας, ο πόνος, η χαρά, η αγάπη, η οικογενειακή ζωή με τα παιδιά και τα εγγόνια είναι τα πιο ακριβά δώρα της φύσης και του Θεού. Όπως ο Θεός είναι κοντά στα δημιουργήματά του, έτσι και ο άνθρωπος πρέπει να είναι κοντά στα δικά του δημιουργήματα, που είναι η οικογένειά του.

Όταν αργότερα ως μαθητής Γυμνασίου, βρήκα μόνος μου καταφύγιο επιβίωσης στο Οικοτροφείο της Ιεράς Μητρόπολης Τρίκκης και Σταγών, δεχόμουν σε αντάλλαγμα της φιλοξενίας τους πιέσεις να πάω να σπουδάσω στη Χάλκη και να γίνω ανύπαντρος παπάς. Δεν υπήρχε για μένα τότε καμιά άλλη επαγγελματική διέξοδος. Αλλά οι παραινέσεις του παππού μου έρχονταν στο μυαλό μου και ενίσχυαν την προσωπική μου διαίσθηση, που ήταν αντίθετη με μια τέτοια προοπτική. Έλεγα μέσα μου: «Προτιμώ να μη γίνω τίποτα, παρά να κάνω κάτι που δεν μου πάει. Αυτό ήθελε να μου πει και ο παππούς». Το κρατούσα όμως μέσα μου, μυστικό από τους απαιτητικούς «ευεργέτες» μου και δεν έλεγα τίποτα σε κανέναν.

Οφείλω πάρα πολλά στον παππού μου. Συνήθιζε να με διδάσκει με πράξεις και όχι με λόγια. Ποτέ δεν άκουσα από εκείνον αόριστες προτροπές του τύπου: να είσαι καλός άνθρωπος στην κοινωνία και τέτοιες ανοησίες. Αντίθετα, μου έδινε έμπρακτα μαθήματα, όπως είναι η συμπόνια για τον συνάνθρωπο, η φθορά που φέρνει το μίσος στην ψυχή.

Μια μέρα μου είπε:

– Έλα να με βοηθήσεις σε ένα σχέδιο που έχω σκεφτεί.

Πήγαμε στην πλατεία του χωριού και καθήσαμε σε ένα πέτρινο πεζούλι για να μου δείξει ένα σπίτι που ήταν δίπλα μας.

– Το βλέπεις αυτό το σπίτι απέναντι;

– Ναι, παππού, είναι αυτουνού που τρέμουν τα χέρια του.

– Ακριβώς. Αυτός, λοιπόν, είναι πολύ φτωχός και δεν έχει

χρήματα να αγοράσει τίποτα. Τον βλέπεις που περπατάει με τσαρούχια και αυτά έχουν χαλάσει; Λοιπόν, του αγόρασα τις προάλλες ένα ζευγάρι παπούτσια από καουτσούκ. Θα περάσει χρόνια με αυτά. Αύριο θα φέρουμε τα παπούτσια εδώ μαζί μας και, όταν θα δούμε ότι αυτός δεν είναι μέσα στο σπίτι του, θα πας εσύ και θα τα πετάξεις από το παράθυρο. Ακόμη και όταν φεύγει, το αφήνει συνήθως ανοιχτό.

– Καλά, παππού, γιατί δεν πας να του τα δώσεις εσύ ο ίδιος; Έτσι που θα τα πετάξουμε δεν θα ξέρει ποιος τα έδωσε.

– Μη σε νοιάζει. Εκείνος είναι και λίγο αλαφροΐσκιωτος και μπορεί να πιστέψει ότι τα έστειλε ο Θεός. Καλύτερα να σκεφτεί αυτό, παρά να ξέρει ότι τα έδωσα εγώ. Μην ξεχνάς αυτό που ο Ευαγγελιστής Ματθαίος είπε, πως «*όταν κάνεις ελεημοσύνη, να μην το διαλαλείς, όπως κάνουν οι υποκριτές στις συναγωγές και στους δρόμους. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ας μην ξέρει το αριστερό σου χέρι τι κάνει το δεξί σου*». Να θυμάσαι όμως και αυτό που είπε ο Απόστολος Παύλος, ότι «*είναι καλύτερα να δίνεις παρά να παίρνεις*». Αυτό το έκαναν και οι άγιοι πατέρες μας, χωρίς να αποβλέπουν στην ευγνωμοσύνη του άλλου, αλλά μόνο στο να κάνουν το καλό. Σκέψου όμως και πιο πρακτικά: αν μάθει στο χωριό ότι τα πήγα εγώ, θα λέει ο καθένας το δικό του, ότι άλλοι είναι πιο φτωχοί και γιατί να δίνω μόνο σε αυτόν. Αν το μάθει και η γιαγιά σου, θα με γκρινιάζει και θα λέει ότι, ενώ έχουμε άλλες ανάγκες, πετάω τα λεφτά στον δρόμο. Να σου πω και κάτι άλλο, που είπε κάποτε ένας πολιτικός; «*Μην περιμένεις ανταπόδοση για να κάνεις το καλό. Έτσι κι αλλιώς, αν υπάρχουν δέκα άνθρωποι και ευεργετήσεις έναν από αυτούς, τότε αποκτάς έναν αχάριστο και εννέα εχθρούς*».

Η βασική αρχή για τον παππού μου ήταν ο παραδειγματισμός. «Οι νέοι παραδειγματίζονται από τους μεγάλους και μάλλον τους μεγάλους πρέπει να συμβουλεύουμε να φέρονται με ευπρέπεια», μου έλεγε. Οι απλές παρατηρήσεις και οι προτροπές δεν έχουν κανένα νόημα, αν αυτός που τις δίνει δεν τις τηρεί συγχρόνως. Όπως γράφει κάπου ο Πλάτωνας, «*ο καλύτερος τρόπος διαπαιδαγώγησης των νέων, αλλά και των ίδιων των ηλικιωμένων, δεν είναι το να δίνει κανείς συμβουλές, αλλά να φαίνεται πως σε*

όλη τη διάρκεια της ζωής του κάνει πράξη όσα ακριβώς λέει, νουθετώντας έτσι τους άλλους».

Με αυτόν τον τρόπο διαπαιδαγώγησης μου συμπεριφερόταν ο παππούς μου, σε αντίθεση με τον πατέρα μου, που η συμπεριφορά του ήταν παιδαγωγικά απαράδεκτη, ενώ οι συμβουλές του πάμπολλες, εγωκεντρικές και χωρίς νόημα.

Την γιαγιά μου την αγαπούσα επίσης πάρα πολύ. Ήταν πανέξυπνη, ειλικρινής, οξύθυμη και τα λόγια της περιέκλειαν συχνά μια κριτική ειρωνεία, που την εξέφραζε με ετοιμότητα και αυθορμητισμό. Μια μέρα, τη ρωτάει ο ανηψιός της ο Παπαγιάννης, που ήταν πολύ φανατικός δεξιός. «Θεία», της είπε, «τί θα ψηφίσουμε σήμερα; Καραμανλή ή Παπανδρέου;»

– Παπά μ' του λέει, αν είχες λίγο μυαλό στο κεφάλι σου, δεν θα έκανες αυτή την ερώτηση, είσαι και παπάς κιόλας. Αν ήσουνα έξυπνος, μόνο από τα ονόματα θα καταλάβαινες. Παπανδρέου: παιδί παπά θα είναι, θα έχει και αρχές. Ο άλλος, Καραμανλής: τούρκικο όνομα, από Τούρκους θα κατάγεται».

Αυτός ήταν ο δικός της χιουμοριστικός τρόπος. Αρπάχτηκε από μια πρόχειρη ετυμολογία των ονομάτων, προκειμένου να εξουδετερώσει το συνομιλητή της.

Μια φορά επισκέφτηκε το χωριό μας ένας αρχιμανδρίτης, από αυτούς τους καλοζωϊσμένους. Ο παππούς μου πήγε ένα χιλιόμετρο πιο πέρα για να τον υποδειχτεί. Δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτή την εικόνα, που ο Αρχιμανδρίτης ξεπρόβαλε στην πλατεία με τον παππού μου: ο Αρχιμανδρίτης μπροστά, με ένα γοργό, αλλά μεγάλο αλαζονικό βηματισμό, με την ουρά του καλυμμαυχιού να λικνίζεται σαν κύμα με τον αέρα, τα ράσα του να κυματίζουν ανορθόδοξα πότε από δω πότε από εκεί, με ένα θεϊκό παράστημα πνευματικής εξουσίας και πίσω του ο παππούς μου, με το κεφάλι σκυμμένο προς τα κάτω - κοιτάζοντας το έδαφος μην περδικλωθεί και σκοντάψει – να αγωνίζεται να προσαρμοστεί στις γρήγορες δρασκελιές του Αρχιμανδρίτη.

Μόλις ο Αρχιμανδρίτης έφτασε στο σημείο που θα έβγαζε τον λόγο του Θεού, μαζεύτηκαν και οι συγχωριανοί τρεχάτοι - με το κορμί τους σε κάμψη - και δώσε μετάνοιες και δώσε σταυροκοπήματα κι εκείνος άπλωνε προς το μέρος τους με χάρη τα χέρια του, για να τα ασπάζονται. Ο προεδρεύων του χωριού

είχε πάρει την εξέδρα από την αίθουσα του σχολείου, για να είναι και οι δύο πιο ψηλά από μας και ανέβηκε πάνω. Κάτω από την εξέδρα, δίπλα του ο παππούς μου απλός, καλοσυνάτος, κοιτούσε προς τον κόσμο και δεν έριχνε βλέμμα στον Αρχιμανδρίτη. Συνήθως οι παπάδες κρατούν μια δουλική στάση απέναντι στους αξιωματούχους της εκκλησίας. Νιώθουν αμήχανοι και φοβισμένοι κάτω από το βάρος της εξουσίας που ασκείται πάνω τους. Μια φορά επισκέφτηκε ο Δεσπότης το χωριό μας. Κάθισε δίπλα στην είσοδο της εκκλησίας και δίπλα του ήταν ο Πρωτοσύγγελος. Οι χωριανοί ήταν σε σειρά και ο καθένας περνούσε μπροστά απο τον Δεσπότη προσκυνούσε και μετά φιλούσε το χέρι του Δεσπότη. Πρώτος πέρασε ο Παππούς μου ο οποίος δεν προσκύνησε τον Δεσπότη αλλά έσκυψε για να φιλήσει το χέρι. Τότε ο πρωτοσύγγελος που ήταν δίπλα την ώρα που το σώμα του παππού μου βρισκόταν σε κάμψη τον σπρώχνει προς τα κάτω για να προσκυνήσει. Ο παππούς μου έχασε την ισορροπία του κι έπεσε χτυπώντας στο πρόσωπό του.

Ο αρχιμανδρίτης άρχισε να κηρύττει τον λόγο του Θεού σε άπταιστη καθαρεύουσα. Ανάθεμα και αν κατάλαβε κανένας τίποτα και όμως, η γιαγιά μου και πολλές άλλες γριούλες, καθ' όλη τη διάρκεια του κηρύγματος έκαναν μετάνοιες και σταυροκοπήματα.

Τελείωσε το κήρυγμα, άρχισαν ξανά οι μετάνοιες και τα σταυροκοπήματα και ο Αρχιμανδρίτης αναχώρησε με τον ίδιο τρόπο, όπως είχε έρθει. Ο παππούς μου πάλι, ο φουκαράς, αγωνιζόταν να τον προλάβει και παραπίσω όλοι οι χωριανοί ακολουθούσαν, για να τον ξεπροβοδίσουν. Χίλια μέτρα πιο πέρα, τον περίμενε μια λιμουζίνα με τον οδηγό σε στάση προσοχής να κρατά ανοιχτή την πίσω δεξιά πόρτα της για τον Αρχιμανδρίτη, που προσπαθούσε να βγάλει το καλυμμαύκι του και να το βαστήξει με ασφάλεια στα χέρια του, ώστε να εξοικονομηθεί χώρος και να εισέλθει το καλοζωισμένο σώμα του στο αυτοκίνητο. Μετά, έβγαλε από το παράθυρο το χέρι του, έτσι ώστε ο αντίχειράς του να έρχεται σε επαφή με το προτελευταίο δάχτυλό του και να ευλογεί γενναιόδωρα όλους τους αδύναμους και κοκαλιάρηδες από την πείνα χωριανούς.

Μόλις πήγα στο σπίτι μου, ρώτησα τη γιαγιά.

– Γιαγιάκα, γιατί έκανες συνέχεια μετάνοιες και σταυροκοπήματα την ώρα που μιλούσε ο Αρχιμανδρίτης;
– Γιατί έλεγε τον λόγο του Θεού!
– Και τι κατάλαβες εσύ, γιαγιάκα, από τον λόγο του Θεού, που κήρυξε ο Αρχιμανδρίτης;
– Μα... καταλαβαίνεται, παιδί μου, ο λόγος του Θεού;

Μου απάντησε η γιαγιά, προσπαθώντας να μας κοινωνήσει τη δική της θεία, μυστηριώδη ευφορία.

Ο παππούς μου χαμογέλασε. Συνήθως ποτέ δεν σχολίαζε τα λόγια της γιαγιάς. Πάντως εγώ έμεινα με την παράξενη εντύπωση που μου προξένησε αυτός ο ερχομός, έχοντας για πρώτη φορά αντικρύσει τη θέα ενός πραγματικά προνομιούχου, ενός εντελώς έξω από μας, που έπαιζε με τόση επιτυχία τον ρόλο του ανωτέρου.

Πρέπει εκείνη την περίοδο να είχα κάπως ψιλο - επηρεαστεί και από τις ιδέες του πατέρα μου, που ούτε ήθελε να βλέπει τους παπάδες και τους δεσποτάδες.

– Ρε παππού, τι ήταν αυτός πάλι;
– Άκουσε παιδί μου, κατ' αρχάς ήταν ένας ανύπαντρος ιερωμένος. Αν είχε παιδιά, θα ήταν πιο κοντά στους ανθρώπους και πιο προσγειωμένος. Δεύτερον, αυτοί ζουν μακριά από τη φτώχεια και όταν ζεις μακριά της, την ξεχνάς. Ό,τι και να κάνεις τότε, μακριά και από τους ανθρώπους θα είσαι. Τι να σου πω, όταν μεγαλώσεις θα τα καταλάβεις και μόνος σου.

Η γιαγιάκα μου πέθανε περίπου στα 97 της χρόνια και είχε πολλά εγγόνια, δισέγγονα και τρισέγγονα. Από την αβιταμίνωση, που είχαν προκαλέσει οι πολλές γέννες, έπαθε στο τέλος και σπονδυλική κύρτωση. Μια μέρα βγήκε στο παράθυρό της και άρχισε να βρίζει με πολύ άσχημα λόγια τη γειτόνισσά της τη Βασίλω.

Η θειάκο η Βασίλω ήταν μια πολύ ήρεμη γυναίκα και τη συμπαθούσα μέχρι τα βαθειά της γεράματα. Θυμάμαι πάντα τον γιο της τον Γιάννη, ένα παλικάρι, που είχε χαθεί από μια έκρηξη χειροβομβίδας, την ώρα που τη στριφογύριζε στα χέρια του από περιέργεια. Μάλιστα, μας είχε φωνάξει κι εμάς με την αδερφή μου

ο Γιάννης να πάμε να δούμε το εύρημά του, αλλά εμείς δεν πήγαμε, γιατί διψούσαμε και προτιμήσαμε να μείνουμε στη βρύση, για να πιούμε λίγο νερό. Το κακό ήταν ότι δεν πέθανε αμέσως, επί μέρες έβγαζε κραυγές πόνου και απελπισίας, μια που ούτε νοσοκομεία, ούτε γιατροί ήταν προσβάσιμοι για μας τότε. Όλοι μας ήμασταν στο έλεος του Θεού.

Θειάκο την αποκαλούσαμε τη γειτόνισσα τη Βασίλω που, εκτός από το παιδί της, έχασε και τον άνδρα της και παντρεύτηκε έναν άλλον. Δευτεροπαντρεμένος κι αυτός, καλός, αλλά πολύ γκρινιάρης. Όλη τη μέρα τής γκρίνιαζε, γιατί θεωρούσε ότι τίποτα στη ζωή του δεν πήγαινε καλά. Δεν ήταν όμως κακός, όσο λιγόψυχος και παραπονιάρης.

Είχε μια πολύ καλή κυνηγετική σκυλίτσα και με έπαιρνε και μένα στα δάση για να κυνηγούμε λαγούς. Μια φορά μάλιστα, από μια ανοησία, πάρα λίγο να τον σκότωνα. Έπαιζα με το όπλο του και η κάνη ήταν γυρισμένη προς αυτόν και από λάθος πάτησα τη σκανδάλη, αλλά, για καλή μου τύχη, το όπλο δεν εκπυρσοκρότησε. Ειλικρινά δεν ξέρω πώς θα ήταν η ζωή μετά από ένα τέτοιο ατύχημα. Ακόμα ευγνωμονώ την τύχη μου, που δεν εκπυρσοκρότησε το όπλο. Συνήθως, στον δρόμο που πηγαίναμε, πάντα κάτι του έφταιγε και γκρίνιαζε. Αλλά εμένα δεν με πείραζε καθόλου, τον έκανα πολύ χάζι, όπως δεν ενοχλούνταν και η θειάκο μου, η Βασίλω.

Ο λόγος για τον οποίο η γιαγιά μου έβριζε τη γειτόνισσά μας τη Βασίλω, ήταν γιατί νόμιζε ότι τής είχε κλέψει τις «πολύτιμες» τλούπες της. Τλούπα είναι ένα μάτσο από κατάλληλα επεξεργασμένο μαλλί προβάτων, σαν τούφα σχήματος ωοειδούς και μεγέθους μια μπάλας ποδοσφαίρου (κάτι σαν το μαλλί της γριάς που πουλάνε στα πανηγύρια), το οποίο στη συνέχεια το έκαναν κλωστή με διαφορετικό πάχος, ανάλογα με το τι ύφασμα ήθελαν να πλέξουν. Τις τλούπες τις τοποθετούσαν σε ένα ξύλινο εργαλείο που είχε το σχήμα της τρίαινας και τις καλούσαν ρόκες. Με τη βοήθεια του σφοντυλιού και του δράχτη έκλωθαν την κλωστή. Δράχτης ήταν ένας κυλινδρικό ξύλο μήκους περίπου 20 εκ. και πλάτους 2 εκ., που εισχωρούσε στο σφοντύλι.

Η Βασίλω, η γειτόνισσά μας, δεν αντέδρασε καθόλου στις φωνές και τις κατηγόριες της γιαγιάς μου. Ήρεμα μόνο ψέλλισε

ότι δεν ήταν εκείνη που είχε κλέψει τις τλούπες.

Ο δράχτης, το σφονδύλι και η ρόκα

- Μα εσύ ήρθες στο σπίτι, δεν ήρθε κανένας άλλος, επέμενε η γιαγιά.

– Δεν ξέρω, κάποιος άλλος τις έκλεψε, έλεγε και ξανάλεγε η γειτόνισσα και η γιαγιά μου φώναζε και έβριζε όλο και πιο πολύ.

Ήμασταν μαζί με τον παππού μου στην πλατεία και, ακούγοντας τη γιαγιά να φωνάζει, μου είπε: «Πάμε να δούμε τι συμβαίνει». Ο παππούς εκείνη την περίοδο δεν έβλεπε καλά, λόγω του καταρράκτη στα μάτια του. Για τον λόγο αυτόν, όταν πηγαίναμε έξω και κάπως πιο μακριά, έπαιρνε και μένα μαζί του σαν οδηγό και με την ευκαιρία αυτή συζητούσαμε.

– Γιατί φωνάζεις και βρίζεις με αυτόν τον απαράδεκτο τρόπο; της λέει ο παππούς μου.

– Γιατί αυτή η κλέφτρα, η Βασίλω η γειτόνισσα (και συνέχισε να τη στολίζει και με άλλα κοσμητικά επίθετα), μού έκλεψε τις τλούπες μου κι εγώ ταλαιπωρήθηκα τόσο να τις φτιάξω.

– Πού είχες τις τλούπες, όταν σου τις κλέψανε;

– Να εδώ, μέσα στους τενεκέδες.

Με το που το είπε αυτό, με φωνάζει ο παππούς μου και μου λέει: «μπες μέσα στο αμπάρι και βγάλε τις τλούπες». Ο παππούς μου, λόγω του καταρράκτη, δεν είδε τις τλούπες που ήταν μέσα στους τενεκέδες κι έριξε από πάνω το σιτάρι (που του είχαν φέρει αντί για νοίκι του χωραφιού του) και μετά πήγε και τις άδειασε μαζί με το σιτάρι στο αμπάρι.

– Έλα εδώ, λέει στη γιαγιά μου ο παππούς. Νάτες οι τλούπες. Γιατί δεν σκέφτηκες ότι κάποιο λάθος θα έχει γίνει πριν πάει ο νους σου στην κλεψιά; Φώναξε τώρα τη Βασίλω τη γειτόνισσα και, όχι μόνο να της ζητήσεις συγγνώμη, αλλά να της χαρίσεις και τις τλούπες.

Η γιαγιά σεβόταν πολύ τον παππού κι ας ήταν γι' αυτή οι τλούπες εκείνη την ώρα ένα από τα πιο πολύτιμα αγαθά.

Πραγματικά, τη φώναξε, της ζήτησε συγγνώμη και είπε «Πάρε τις τλούπες, είναι δικές σου». Και η θειάκο η Βασίλω, πολύ απλά, τις πήρε. Χαζή ήτανε; Ευκαιρία να φτιάξει καμιά μπλούζα για τα παιδιά της, ως αντιστάθμισμα της αδικίας που είχε υποστεί.

Την άλλη μέρα, συζητώντας με τον παππού το γεγονός αυτό, μου είπε: «Η Γιαγιά σου δεν έμαθε γράμματα, δεν έχει καλλιεργηθεί πολύ. Είναι όμως λογική».

– Τι θα πει έχει καλλιεργηθεί, παππού;
– Κοίταξε κείνο απέναντι το χωράφι, που δεν το έχουν καλλιεργήσει, είναι γεμάτο αγκάθια και αγριόχορτα. Δες όμως και αυτό εκεί, που το καλλιέργησαν. Είναι περιποιημένο και δεν βγάζει αγκάθια, αλλά σιτάρι, φρούτα και όμορφα λουλούδια. Έτσι είναι και ο άνθρωπος που έχει μάθει γράμματα.

Ο παππούς αγαπούσε να ασχολείται με τα μελίσσια. Όταν μαζεύαμε το μέλι, του άρεσε να μου μιλάει για την κοινωνία των μελισσιών, τη βασίλισσα, τους κηφήνες και τις εργάτριες. Μια μέρα διαπίστωσε ότι του έκλεψαν μια κυψέλη και μάλιστα αυτή που είχε τη βασίλισσα. Μετά από μικρή έρευνα, βρέθηκε πως ο κλέφτης δεν ήταν παρά ο περιβόητος Σαλόγιωργας.

Ο Σαλόγιωργας είχε παράνομες σχέσεις με την ψυχοκόρη του, η οποία τελικά παντρεύτηκε σε ένα άλλο χωριό. Για να την καλοπιάσει και να συνεχίσει να έχει σχέσεις μαζί της, σκέφτηκε να πάει να την επισκεφτεί με το πρόσχημα ότι τους έφερε μέλι. Ο γαμπρός όμως πληροφορήθηκε για τις προθέσεις του και τον περιποιήθηκε δεόντως. Δαρμένος ο Σαλόγιωργας, επιστρέφει στο χωριό και τον συλλαμβάνει η Χωροφυλακή με το μέλι στα χέρια του. Η Χωροφυλακή επέβαλε τότε στον Σαλόγιωργα ένα πρόστιμο από 100 οκάδες σιτάρι, που θα το έδινε ως αποζημίωση στον παππού μου και του έκανε μήνυση, ώστε να πάει η υπόθεση στα δικαστήρια. Οι χωροφύλακες, αφού επέβλεψαν τη μεταφορά του σιταριού, αποχώρησαν. Βέβαια έγινε ρεζίλι στο χωριό, γιατί το σιτάρι το μετέφερε στις πλάτες μόνος του. Με την αποχώρηση των χωροφυλάκων μπροστά στο σπίτι του, ο παππούς μου είπε στον Σαλόγιωργα: «Στο χαρίζω το σιτάρι. Δεν το θέλω». Πάλι ο Σαλόγιωργας φορτώθηκε το σιτάρι και το επέστρεψε στο σπίτι του. Ο παππούς μου αρνήθηκε η υπόθεση να ακολουθήσει τη

δικαστική οδό, γιατί όπως έλεγε, πίστευε στη δικαιοσύνη μεταξύ των ανθρώπων και όχι στη δικαιοσύνη των ανθρώπων, όπως ακριβώς το εννοούσε με τα λόγια του ο Χριστός.

Όταν είπα στον Παππού μου, γιατί το έκανε αυτό, απάντησε:

– Δεν θα μπορούσα να στερήσω το ψωμί από έναν φτωχό άνθρωπο. Έτσι πήρε ένα καλύτερο μάθημα.

Αυτόν τον παππού έζησα εγώ από μικρός. Ήταν ένας σοφός άνθρωπος. Διάβαζε συνέχεια και γινόταν ένα με το βιβλίο. Μια φορά μπήκαμε στο δωμάτιό του με τη μάνα μου και είδαμε να παίρνουν φωτιά οι κάλτσες του από το τζάκι και αυτός να μην έχει πάρει είδηση, βυθισμένος στη μελέτη.

Άλλη μια φορά, αποφάσισε να πάει να οργώσει το χωράφι του. Πήρε τα βόδια, φόρτωσε και το αλέτρι στο μουλάρι του και στο χέρι του κρατούσε κι ένα βιβλίο, για την ώρα της ξεκούρασης. Μόλις τον είδε η γιαγιά μου με το βιβλίο στη μασχάλη, τού είπε να το αφήσει στο σπίτι, γιατί θα τον εμπόδιζε να αφοσιωθεί στο όργωμα. Κάτι ήξερε εκείνη. Δεν είχε περάσει μια ώρα από τότε που άρχισε να οργώνει και θεώρησε ότι τα βόδια του κουράστηκαν κι έκατσε κάτω από ένα δένδρο να ξεκουραστούν, ο ίδιος και τα ζώα του. Άνοιξε το βιβλίο και αυτό ήταν! Τον πήρε το μεσημέρι, του φύγανε και τα βόδια και γύρισε σπίτι το σούρουπο, χωρίς βόδια, κρατώντας το βιβλίο σφιχτά στη μασχάλη του και ακούγοντας στωικά τις φωνές της γιαγιάς μου.

Μητρικές προφητείες

Η μάνα μου είχε ένα και μοναδικό όνειρο στη ζωή της, πριν φύγει από αυτή, να έχει σπουδάσει τουλάχιστον ένα από τα παιδιά της. Η ίδια δεν απέβλεπε σε κάποια κοινωνική άνοδο. Θεωρούνταν όμως το σπουδασμένο παιδί ένα είδος καταξίωσης σε τούτον τον κόσμο, μια προγονική προσδοκία, γι' αυτό και αποφάσισε να κάνει το τρίτο της παιδί, μια που ούτε το πρώτο, ούτε το δεύτερό της μπορούσε να σπουδάσει. Το πρώτο της, το αγόρι, αρρώστησε κι έμεινε σχεδόν ανάπηρο. Το δεύτερο ήταν κορίτσι! Τα κορίτσια δεν σπούδαζαν την εποχή εκείνη, όμως ο παππούς μου είχε άλλη άποψη. Παρακαλούσε τον πατέρα μου να στείλει την αδερφή μου να σπουδάσει Ιατρική, γιατί αυτό έλεγε η

ίδια ότι ήθελε να κάνει και γιατί έδειχνε να διαθέτει ιδιαίτερες ικανότητες.

Το σχολείο στην εποχή μου, αλλά και για πολλά χρόνια μετά στο χωριό μας, ήταν μονοθέσιο. Ο δάσκαλος ανά τακτή ώρα ασχολούνταν με μια τάξη. Με τον τρόπο αυτό πολλοί μαθητές μπορούσαν να παρακολουθούν μαθήματα άλλων τάξεων. Η αδερφή μου παρόλο που στην πρώτη τάξη του Δημοτικού παρακολουθούσε τα μαθήματα της Πέμπτης και της Έκτης τάξης. Επρόκειτο για ένα φαινόμενο. Όταν ο επιθεωρητής επισκέφτηκε το σχολείο κι έκανε ερωτήσεις στους μαθητές των τελευταίων τάξεων, απευθυνόταν στην αδερφή μου να αξιολογήσει τις απαντήσεις των μαθητών που ήταν της πέμπτης και της έκτης τάξης. Εκείνη απαντούσε πάντα σωστά. Ο επιθεωρητής, έκπληκτος από το γεγονός αυτό, ζήτησε να βρει τον πατέρα μου. Πατέρας βέβαια δεν υπήρχε και συνάντησε τον παππού μου και του είπε πως αυτό το κοριτσάκι είχε ξεχωριστές ικανότητες και ότι θα έπρεπε να σπουδάσει οπωσδήποτε. Προσφέρθηκε στο Γυμνάσιο να τη φιλοξενήσει στο σπίτι του ή θα έβρισκε ο ίδιος ένα οικοτροφείο για να στεγάζεται. Δυστυχώς όμως ο πατέρας της είχε άλλες ασχολίες έξω από την οικογένειά του και δεν εισάκουσε τις παραινέσεις του παππού.

Έτσι η μάνα μου εναπόθεσε όλες τις ελπίδες της σε μένα. Θυμάμαι που η θεία μου η Μαρία μου έλεγε για εκείνη πόσο διέφερε από τις άλλες γυναίκες του χωριού. Παρακαλούσε την Παναγία να της χαρίσει και πάλι ένα αγόρι που να μην έμοιαζε με τα άλλα και να γίνει μεγάλος άνθρωπος. Κι έψαχνε συνέχεια να βρει κάτι για να το θαυμάσει. Ό,τι δεν είχαν τα άλλα αγόρια το είχε το δικό της και αυτό ήταν σημαντικό σημάδι πως επρόκειτο να σπουδάσει. Με κάθε ευκαιρία έλεγε πόσο διαφέρει το δικό της παιδί από τα άλλα. «Εσύ δεν είσαι της σειράς παιδί» ήταν η αγαπημένη της έκφραση.

– Άφηνα το μωρό μου μόνο του στο σπίτι και του έδινα ένα δράχτη με το σφοντύλι και αυτό το χτυπούσε ρυθμικά για πολλή ώρα, εξιστορούσε στους δικούς της. Εγώ πήγαινα στη βρύση πέρα στο γυφτόλακο και όταν επέστρεφα, το μωρό μου συνέχιζε να ασχολείται με τον ρυθμό του ήχου που έκανε το χτύπημά του στο τζάκι.

Αυτή την επί πολλή ώρα επαναλαμβανόμενη κίνηση την ερμήνευε ως ένδειξη ενός παιδιού που στοχάζεται με τη βοήθεια του ρυθμού. Ευτυχώς δεν είχε γνώσεις ψυχολογίας, γιατί αυτό συνήθως κάνουν και τα διανοητικώς διαταραγμένα ή τα αυτιστικά παιδιά.

«Εσύ θα γίνεις πλούσιος», μου έλεγε, «γιατί έχεις αραιά δόντια». Έτσι λένε. Άλλο σημάδι και αυτό! Μα το άλλο, πού το πας. Δεν έτρωγε ο γιος της ό,τι να' ναι; Ε, ήταν εκλεκτικός στα φαγητά και αυτό σήμαινε πως «δεν ήταν παιδί της σειράς»!

Ό,τι έλεγε ο γιος της το θαύμαζε. Πω! Πω! «Πώς το σκέφτηκες αυτό;», ήταν η προσφιλής της φράση.

Πολλά χρόνια μετά, πήγα να συναντήσω την αδελφή της, τη θεία μου τη Μαρία, γιατί σε λίγο θα έφευγε από τη ζωή και μόλις με είδε θυμήθηκε τη μάνα μου που είχε πεθάνει πολύ νέα, στα σαράντα επτά της χρόνια, και δεν πρόλαβε να με δει να μεγαλώνω.

– Τώρα φεύγω κι εγώ, είπε η θεία μου η Μαρία. Και είμαι σίγουρη πως θα την ανταμώσω τη μάνα σου. Θα είμαι η πρώτη που θα της πω τα μαντάτα. Να δω το βλέμμα της να αστράφτει, όπως άστραφτε και παλιά, τότε που ό,τι και αν έλεγες το θαύμαζε. «Πω! – πω! Πώς το σκέφτηκες αυτό, μόνο ένα σοφό παιδί μπορεί να λέει τέτοια λόγια». Ας με συγχωρέσει ο Θεός Αριστοτέλη μου, τα λόγια σου αυτά, που η μάνα σου θαύμαζε, εμένα μου φαίνονταν βλακείες και ανοησίες. Αλλά τώρα που σε βλέπω ολόκληρο καθηγητή στο πανεπιστήμιο, αναρωτιέμαι: μήπως η μάνα σου κάτι ήξερε κι εγώ δεν καταλάβαινα; Θα τής ζητήσω συγγνώμη της κυρα-Βάιας…

Στα χωριά εκείνη την εποχή πίστευαν πως «το ξύλο βγήκε από τον παράδεισο». Όσο πιο πολύ τα έδερναν «όταν έπρεπε» και τους «έκοβαν τον αέρα», τόσο πιο πολύ θα γίνονταν υπάκουα και αφοσιωμένα στην οικογένεια. Κι εκείνα, με τη σειρά τους, ξεσπούσαν το ένα στο άλλο και στα ζώα. Πίστευαν πως, αν καλομαθαίνεις τα παιδιά σου, αυτά δεν θα σε φροντίσουν όταν γεράσουν, κάτι στο οποίο αποσκοπούσαν ως γονείς και το είχαν ανάγκη ελλείψει οποιασδήποτε κρατικής πρόνοιας.

Η θεία μου η Μαρία μου θύμισε και ένα άλλο περιστατικό:

– Μου είχε κάνει εντύπωση, όταν ήσουνα μικρός και αδύναμος μετά την αρρώστια, που έπρεπε να ξυπνάς αξημέρωτα ακόμη, για να πηγαίνεις το κατσικάκι, που σου είχε χαρίσει η μάνα σου, για βοσκή. Κατά τις οχτώ ερχόταν η Βαΐτσα στα λιβάδια και σού έφερνε ένα πιάτο «παπάρα» με γάλα. Καμία άλλη γυναίκα στο χωριό δεν έκανε τέτοια πράματα. Ένα πρωινό το πήρε είδηση αυτό μια συγχωριανή και φωνάζει στη μάνα σου από μακριά, γελώντας χαιρέκακα: «Έτσι που τον καλομαθαίνεις εσύ τον γιο σου, μια μέρα, όταν μεγαλώσει, θα σου δώσει μια κλωτσιά και θα σε πετάξει έξω από το σπίτι»! « Τι λες Νικολάκηνα», της λέει η μάνα σου. «Εγώ δεν φροντίζω το παιδί μου για να με κοιτάξει εκείνο όταν γεράσω. Το φροντίζω γιατί το αγαπώ. Δεν περιμένω ανταμοιβή.»

Απλά πράγματα, όπως απλή είναι κάθε πηγαία αγάπη, σκέφτηκα, καθώς άκουγα τα λόγια της θείας μου. Συνειδητοποίησα ακόμα, πόσο συνέβαλε η μάνα μου στο να μάθω να αγαπώ και να είμαι τρυφερός με τ' ανυπεράσπιστα πλάσματα της φύσης. (Εκείνη για ένα πράγμα μόνο δεν λυπόταν, όπως μου έλεγε: να σκοτώνει τις μύγες. Και παρακαλούσε τον Θεό να τη συγχωρέσει γι' αυτό).

Χάρις στην αγωγή αυτή είχα αναπτύξει μια ιδιαίτερη σχέση με τα ζώα. Μια φορά χτύπησε η πόρτα του σπιτιού μας και ήρθε ένας συγχωριανός να μας ζητήσει μια βοήθεια: το μουλάρι του είχε αγριέψει και δεν μπορούσε να το πιάσει επί ώρες. Είχαν μάθει στο χωριό μου ότι τα ζώα με εμπιστεύονται.

– Έλα, μου λέει. Γιατί σε σένα θα καθίσει να το πιάσεις.

– Θα έρθω, του απαντώ, υπό τον όρο ότι δεν θα το δείρεις μετά, το υπόσχεσαι;

Αφού μού έδωσε τον λόγο του, πήγα και το έπιασα ήρεμα, σαν να μην συνέβαινε τίποτα. Κι' εκείνος, μόλις το έπιασε, άρχισε να δέρνει το ανυπεράσπιστο ζωάκι εκδηλώνοντας βίαια τον θυμό του. Στο θέαμα αυτό ξέσπασα σε φωνές και κλάματα και πήρα πέτρες και άρχισα να τον πετροβολώ, τον αγροίκο.

Τόσο σκληροί μπορούσαν να γίνουν οι άνθρωποι του μόχθου, που έπρεπε να δαμάσουν τη γη και τα ζωντανά γύρω τους,

παλεύοντας με όλα τα στοιχειά της φύσης, μακριά από τις ανέσεις των πόλεων. Δεν είναι λοιπόν απορίας άξιον πώς έφεραν μαζί τους αυτή τη νοοτροπία και στις πόλεις, καθώς ένας-ένας άρχισε να μεταναστεύει σε αυτές. Η κακομεταχείριση των οικιακών και η ύπαρξη αδέσποτων ζώων είναι κάτι που με γέμιζε πάντα ενοχές και εθνική ντροπή. Όταν το άκουγαν να το λέω αυτό μερικοί, με λοιδορούσαν και με προέτρεπαν να λυπάμαι καλύτερα τα παιδιά του κόσμου που υποφέρουν. «Μα και γι' αυτά πονώ το ίδιο», τους έλεγα. «Το ένα δεν αποκλείει το άλλο. Και τα δυο αφορούν τον πολιτισμό και την ανθρωπιά μας».

Μετά τη βαριά αρρώστια που πέρασα, δεν είχα πλέον τις σωματικές δυνάμεις που είχαν τα παιδιά της ηλικίας μου, με αποτέλεσμα να έχω ένα αίσθημα αδυναμίας και κατωτερότητας. Θα μπορούσε εύκολα να με δείρει ένα παιδί και στα ομαδικά παιχνίδια συνήθως με έβγαζαν απέξω. Ήταν επί πλέον κι εκείνο το ψεύδισμα που χειροτέρευε την κατάσταση. Διατηρούσα όμως την αυτοπεποίθηση, που έβγαινε από την πίστη που είχε η μάνα μου στην εξυπνάδα μου. Πολλές φορές πήγαινα σπίτι κλαίγοντας, όταν κάποιο παιδί με έδερνε και δεν μπορούσα κι εγώ να το δείρω.

– Κοίταξε, μου έλεγε, πριν αρρωστήσεις ήσουνα τόσο δυνατός, που όλα τα παιδιά τα έβαζες κάτω. Είναι από την αρρώστια που δεν έχεις δύναμη. Αλλά εσύ έχεις άλλη δύναμη τώρα και αυτή βρίσκεται μέσα στο μυαλό σου, γι' αυτό εσύ θα γίνεις μεγάλος άνθρωπος όταν μεγαλώσεις, ενώ αυτοί που σε κοροϊδεύουν θα μείνουν «ξύλο απελέκητο». Αλλά μην περιμένεις να ακούσεις καμιά καλή κουβέντα από αυτούς. Με όσα παιδιά είναι φίλοι σου, με αυτούς να κάνεις παρέα.

Όταν βρέθηκα στο πανεπιστήμιο καθηγητής σε παιδαγωγικό τμήμα, αναγκάστηκα να μάθω Παιδαγωγικά, μια που το επιστημονικό μου υπόβαθρο είχε να κάνει με τα Μαθηματικά, την Ηλεκτρολογία και την Πληροφορική. Τότε διάβασα για τη θεωρία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας, δηλαδή για τη θεωρία που λέει ότι οι προσδοκίες των γονιών και των εκπαιδευτικών για τα παιδιά τους καθορίζουν σημαντικά τη συμπεριφορά και τις επιδόσεις τους με ένα πολύ ισχυρό τρόπο, ακόμη και όταν δεν τις έχουν συνειδητοποιήσει και δεν τις εκφράζουν με λόγια. Οι

προσδοκίες αυτές δεν είναι ανάγκη να βασίζονται σε πραγματικά δεδομένα, αλλά σε διάφορα στερεότυπα που εμείς οι μεγάλοι δημιουργούμε με το μυαλό μας. Ποιος άλλωστε θα μπορούσε να πει με βεβαιότητα ποιες είναι οι κρυμμένες δυνατότητες κάθε παιδιού, στην υποτιθέμενη περίπτωση που θα του παρέχονταν οι κατάλληλες συνθήκες και ευκαιρίες; Κανείς. Ούτε οι βαθμοί του σχολείου, ούτε τα δήθεν επιστημονικά διαγνωστικά τεστ μπορούν να το κάνουν αυτό πραγματικά. Η θετική προσδοκία όμως, επηρεάζει θετικά τη συμπεριφορά του παιδιού και η αρνητική αρνητικά, όσο και αν νομίζουμε ότι με την αρνητική το παιδί θα διορθώσει τη συμπεριφορά του. Και με αυτό δεν εννοώ φυσικά ότι θα πρέπει να καταργήσουμε τις αξιολογήσεις της συμπεριφοράς και των επιδόσεων του παιδιού, για να αποφύγουμε να του μεταδώσουμε τυχόν αρνητικές πληροφορίες. Σημασία έχει ο τρόπος που τις διατυπώνουμε, ώστε να αφήνουμε το ίδιο το πρόσωπο ψυχολογικά αλώβητο, καθώς και το κατά πόσο οι πληροφορίες αυτές παρουσιάζονται ως ανεξάρτητες από τη γενικότερη θετική προσδοκία μας για τη μελλοντική πραγμάτωση των - ανεκδήλωτων ακόμη - δυνατοτήτων του. Στις άγνωστες αυτές δυνατότητες του παιδιού αφήνουμε πάντα ένα παράθυρο ανοιχτό, εκφράζοντας παράλληλα με κάθε τρόπο τη βαθειά μας πίστη στην αξία του προσώπου του ως μοναδικής οντότητας, ανεξάρτητα από τις τυχόν επί μέρους - ή εξελικτικού χαρακτήρα - αποκλίσεις της συμπεριφοράς του από τις δικές μας συμβατικές προδιαγραφές.

Όταν τα μάθαινα αυτά από τα βιβλία, συνειδητοποιούσα πόσο τυχερός ήμουν, που είχα μια τέτοια μάνα, που ήξερε απέξω κι' ανακατωτά τις πιο βασικές παιδαγωγικές θεωρίες, χωρίς ποτέ να τις έχει διαβάσει, αλλά που τις εφάρμοζε με αυθορμητισμό, πότε με τον δικό της αυθεντικό τρόπο (όπως με τον καθημερινό θαυμασμό και την αισιοδοξία της για τον απροσδιόριστο, θετικό «προορισμό» μου σε αυτή την ζωή) και πότε με τη βοήθεια των υποβλητικών τελετουργιών, που διαθέτει η θρησκεία μας για τους πιστούς της.

Θεός και πολιτική

Όταν κάποια στιγμή ήρθε ο πατέρας μου από τις φυλακές και την εξορία, η ζωή μου αναστατώθηκε και αντιμετώπισα πολλές εσωτερικές συγκρούσεις.

Υπήρξαν βέβαια και μερικές ενδιαφέρουσες στιγμές μαζί του, ιδιαίτερα όταν, συζητώντας για τη θρησκεία και τους παπάδες, μου έκανε τη δική του κατήχηση. Ο πατέρας μου δεν πήγαινε καθόλου σε εκκλησιές και σε λειτουργίες, ούτε μεταλάμβανε ποτέ. Μια φορά, του είπα: «Γιατί δεν έρχεσαι κι' εσύ στην εκκλησία»;

– Τι να κάνω, βαριέμαι εκεί να ακούω τις υποκρισίες των παπάδων, που φοβίζουν τον κόσμο και τον εκμεταλλεύονται υποστηρίζοντας πως εκπροσωπούν τον Θεό.
– Τι λες τώρα, εκμεταλλεύεται ο παππούς τον κόσμο;
– Όχι ο παππούς σου. Αυτοί εκεί κάτω στις πόλεις, οι δεσποτάδες και οι αρχιμανδρίτες με τις μεγάλες τους κοιλιές και τις κουρσάρες, αλλά και πολλοί αγράμματοι παπάδες. Είναι πάντοτε με την εξουσία, τη στηρίζουν και κοροϊδεύουν τον κοσμάκη.
– Καλά ρε πατέρα, δεν υπάρχει Θεός;
– Δεν ξέρω αν υπάρχει, ούτε με ενδιαφέρει.
– Ωραία. Υπήρξε ο Χριστός, αυτό δεν μπορείς να το αρνηθείς!
– Ο Χριστός μπορεί να υπήρξε, αυτοί εδώ οι παπάδες είναι αντίχριστοι. Αν ζούσε τώρα ο Χριστός, θα ανέβαινε σε αυτή την κουρσάρα που είναι δυο μέτρα ή θα θεωρούσε κάποιον κακό επειδή έφαγε κρέας την Παρασκευή; Ο Χριστός δεν ήταν κοντά στους αδύνατους και δεν έκανε την αγάπη πράξη; Δεν αγωνίστηκε και δεν θυσιάστηκε για τα πιστεύω του, για τον άνθρωπο; Έχουν αυτοί εδώ καμία σχέση με τον Χριστό;
– Καλά, πού τα διάβασες εσύ όλα αυτά;
– Δεν τα διάβασα σε βιβλίο, μάς τα λέγανε μορφωμένοι άνθρωποι στη Γυάρο. Μας λέγανε ότι ο Χριστός ήταν ο πρώτος κομμουνιστής, γιατί είπε ότι πρέπει να μοιραζόμαστε με τον άλλο όσα έχουμε, να αγαπούμε τον διπλανό μας σαν τον εαυτό μας και να μην κυνηγάμε τα υλικά αγαθά. Ένας σύντροφος στη Γυάρο ήταν πολύ μορφωμένος. Ήταν μαθηματικός και

φιλόσοφος. Μας μάζευε και μας έκανε μαθηματικά και λογιστικά, αλλά ενδιάμεσα, όταν δεν μας παρακολουθούσαν, μας μιλούσε και για τη φιλοσοφία του κομμουνισμού. Δεν θα τον ξεχάσω ποτέ αυτόν τον θαυμάσιο άνθρωπο. Ποιες αρετές μας λέει ο Χριστός; Την πίστη, την αγάπη και την ελπίδα. Εμείς οι κομμουνιστές τις υιοθετούμε και τις τρεις. Οι διαφορές μας είναι ότι: Πρώτον, εμείς πιστεύουμε στον Άνθρωπο και όχι στον θεό των Εβραίων. Αλλά και αν υπάρχει αυτός ο Θεός, αποκλείεται να είναι όπως μας τον είπαν οι Εβραίοι, πριν από χιλιάδες χρόνια, που τους ακολουθούμε κι εμείς σήμερα. Γι' αυτό δεν τον φοβάμαι. Αν είναι τέλειος, δεν θα τιμωρούσε τους ανθρώπους, χωρίς ποτέ να τους έχει παρουσιαστεί, να τους μιλήσει. Δεν θα άφηνε να υποφέρουν άνθρωποι και παιδιά άδικα, χωρίς να φταίνε, δεν θα είχε κάνει τη φύση ένα απέραντο σφαγείο, να τρώει το ένα ζώο το άλλο για να ζήσει. Δεύτερον, πιστεύουμε στην αγάπη για τον συνάνθρωπό μας, γι' αυτό λέμε να μην υπάρχει εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Σε μια κομμουνιστική κοινωνία κάθε μέλος της θα ανταμείβεται σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του. Τρίτον, ελπίζουμε σε έναν επίγειο παράδεισο και όχι σε έναν αμφισβητήσιμο, ουράνιο μεταθανάτιο παράδεισο. Ο επίγειος παράδεισος είναι υπαρκτός, ενώ ο άλλος φανταστικός.

– Πολύ ενδιαφέροντα είναι αυτά που μου λες, του είπα. Βλέπω όμως ότι τα βάζεις με τη θρησκεία.

Ξαφνικά το ύφος του άλλαξε και με μια ασυνήθιστη για εκείνον πραότητα, συνέχισε τη σκέψη του.

– Εγώ δεν τα βάζω με τη θρησκεία, τα βάζω με τους αντίχριστους παπάδες, που δεν είναι σαν τον παππού σου. Θυμάμαι μια φορά, στη Γυάρο, ήρθε ο Δεσπότης από τη Σύρο, για να λειτουργηθούμε. Ήρθαν όλοι οι κρατούμενοι, εκτός από ορισμένους, που έλεγαν ότι ήταν άθεοι. Μάλιστα ήταν πολύ ευχαριστημένοι και χαρούμενοι που θα πήγαιναν σε λειτουργία. Τους θύμιζε κάτι από την κανονική ζωή. Περίμεναν ότι επί τέλους θα ερχόταν κάποιος που θα τους λογάριαζε και θα τους σεβόταν. Έβαλαν τα καλά τους. Η μέρα εκείνη ήταν ηλιόλουστη και διαφορετική από τις άλλες. Αυτοί που ήξεραν από ψαλτική, όλη την προηγούμενη εβδομάδα

προετοιμάζονταν κι έκαναν μια ωραία χορωδία. Αφού κι εγώ το ευχαριστήθηκα, που δεν πολυ-πηγαίνω στις εκκλησίες. Όταν ήρθε η ώρα να πουν το «Πολυχρόνιο», όπου υμνείται ο βασιλιάς, τότε η χορωδία μουγκάθηκε. Πετάγεται έξω αυτός ο τραγόπαπας και ωρυόταν επιμένοντας να πει η χορωδία το «Πολυχρόνιο». Όμως οι ψάλτες αρνούνταν. Έξαλλος τότε ο Δεσπότης, διατάζει τους οπλισμένους φύλακες να πυροβολήσουν στο ψαχνό τη χορωδία. Ούρλιαζε και έλεγε ότι εκεί είχε τον τίτλο του στρατηγού και ότι όφειλαν να υπακούσουν στις διαταγές του και να πυροβολήσουν. Ευτυχώς όμως, δεν υπάκουσαν οι φύλακες και τα μέλη της χορωδίας το έβαλαν στα πόδια. Πες μου τώρα εσύ, αν ήταν ο Χριστός εκείνη τη στιγμή εκεί, με ποιον θα πήγαινε, με τον Δεσπότη ή με τους ψάλτες;

Με συγκλόνισε ο πατέρας μου με την αφήγηση αυτού του περιστατικού. Σώπασα για μια στιγμή και πολύ δειλά ψέλλισα:

– Με τους ψάλτες, φυσικά.
– Έτσι μπράβο, μου λέει, τώρα συνεννοηθήκαμε.
– Ωραία, έχεις δίκιο γι' αυτούς τους δεσποτάδες και τους αρχιμανδρίτες με τις μεγάλες κοιλιές, που τα βρίσκουν με την εξουσία. Σε μένα ο παππούς μου διαβάζει για ζωές ανθρώπων που δίνουν τη ζωή τους για να μην αποκηρύξουν την πίστη τους, που βοηθάνε τους λεπρούς, χωρίς να φοβούνται μην κολλήσουν την ασθένεια τους, άνθρωποι που αφιερώνουν τη ζωή τους στους πιο στερημένους και τους κατατρεγμένους. Τον καιρό του εμφυλίου στο Μοναστήρι ήταν ένας ηγούμενος, ο Μόδεστος, μορφωμένος, καλοσυνάτος και όλοι τον θεωρούσαν ότι ήταν ένας άγιος. Αυτόν τον άγιο άνθρωπο τον δολοφόνησαν οι κομμουνιστές σε μια ομαδική εκτέλεση, μαζί με άλλους από τα γύρω χωριά. Δεν τους έφτανε όμως μόνο αυτό. Άφησαν το κουφάρι του γυμνό, πάνω σε μια σκοτωμένη γυναίκα εξευτελίζοντας έτσι όχι μόνο τον ίδιο και τη μοναχική του ιδιότητα, αλλά και την ίδια μας τη θρησκεία. Και τι είχε κάνει ο μοναχός αυτός; Πήγε να λειτουργήσει σε μια εκκλησία και όταν είδε συνθήματα των ανταρτών γραμμένα πάνω στις αγιογραφίες, τρύπες παντού στον τοίχο και τα μάτια πολλών αγίων βγαλμένα, κατάγγειλε το γεγονός αυτό στο

εκκλησίασμά του με έντονο τρόπο. Πες μου, δεν τους έφτανε ο σκοτωμός του; Έπρεπε και να προχωρήσουν σε αυτήν τη βέβηλη πράξη;

– Ποιος σου τα είπε όλα αυτά;
– Όλοι τα ξέρουν στο χωριό.
– Αποκλείεται να το έκαναν αυτό κομμουνιστές. Αν έγινε όπως τα λες, θα ήταν προβοκάτσια πρακτόρων της Ιντέλλιτζενς Σέρβις, που είχαν παρεισφρήσει στο κίνημα.

Μετά τη συζήτηση αυτή που είχα με τον πατέρα μου, βρέθηκα στον παππού μου και του ανέφερα τον διάλογο που είχα μαζί του. Η γιαγιά δίπλα κρυφάκουγε τι λέγαμε. Με τον πατέρα μου δεν τα πήγαινε καθόλου καλά, κυρίως για το γεγονός ότι αδιαφορούσε για την οικογένειά του. Πετάγεται τότε η γιαγιά και αρχίζει τον εξάψαλμο:

– Τι σου είπε πάλι αυτός ο γλυκοψεύτης; Να τον προσέχεις παιδί μου, γιατί τα λέει τόσο έξυπνα και πονηρά, που μπορεί να σε παρασύρει. Δεν υπάρχει χειρότερο πράγμα παρά όταν ο πονηρός ο άνθρωπος λέει σωστά πράγματα. Κοντά στα σωστά θα πιστέψεις και τα άλλα. Όλο με καινούργιες δουλειές ασχολείται, αφήνει τη μια και πιάνει την άλλη. Πολυτεχνίτης και ερημοσπίτης. Αν ήταν καλός άνθρωπος, θα έκανε και για σας κάτι, να μην υποφέρετε. Όλο δήθεν ενδιαφέρεται για τους φτωχούς και για την οικογένειά του δεν νοιάζεται καθόλου, λες και αυτή δεν είναι φτωχή. Αν είχε μυαλό, δεν θα πήγαινε με τους αντάρτες. Οι αντάρτες, παιδί μου, είναι σαν την αντάρα (αντάρα στην τοπική διάλεκτο καλούσανε την ομίχλη). Όταν οι αντάρτες είχαν καταλάβει το μοναστήρι, υπήρχε ανάμεσά τους κι ένας αριστερός, καλός άνθρωπος, που ανέβαινε στο χωριό και μας μάζευε και μας μιλούσε πολιτικά. «Όταν βρουν κάποιο σκοτωμένο, χωρίς να ξέρουν ποιος το έκανε, όλοι το ρίχνουν σε μας», έλεγε, ο καημένος, γιατί δεν ήθελε να πιστέψει στα αυτιά του. «Εμείς δεν πειράζουμε τρίχα, αυτά τα κάνουν οι δικοί τους οι δεξιοί, για να λύσουν τις διαφορές τους και μετά μας συκοφαντούν». Μια μέρα, μάθαμε πως πέθανε και μας κάλεσαν όλους να πάμε στην κηδεία αυτού του ανθρωπάκου. Πέθανε έτσι ξαφνικά λέγανε, αλλά το νέο κυκλοφόρησε γρήγορα. Κάποιοι από εκεί μέσα το διέδωσαν. «Τον φάγανε

τον άνθρωπο», λέγανε. Τις προάλλες, την ώρα που οι δικοί του έκαναν συμβούλιο να συζητήσουν για δυο κατοίκους της Αγναντιάς, που συνεργάζονταν με τους δεξιούς και αποφασίστηκε να τους εκτελέσουν αμέσως, σηκώθηκε αυτός και είπε: «Για σταματάτε ρε παιδιά, τόσο εύκολο είναι να αφαιρούμε ζωές ανθρώπων; Να τους καλέσουμε δω και να τους νουθετήσουμε». Το βράδυ τον φάγανε τον άνθρωπο, οι ξεδιάντροποι, και ας ήταν δικός τους. Και την άλλη μέρα ήρθαν να του κάνουνε και κηδεία στο χωριό! Μας διέταξαν να πάμε κι εμείς να παρακολουθήσουμε την τελετή. Βγάλανε και επικήδειο λόγο και λέγανε «Βασίλειε... Βασίλειε, έχεις γυναίκα... έχεις παιδιά... Θα σου κόψουμε μηνιάτικο!». Πού να το βρείτε ρε ξυπόλητοι εσείς το μηνιάτικο, για να του το δώσετε; Τον φάγατε καλά-καλά και τώρα θα του κόψτε και μηνιάτικο; Σχολίαζε η γιαγιά μου.

– Γιατί, ρε γιαγιάκα, οι άλλοι δεν σκότωναν, δεν λεηλατούσαν και έκαιγαν τα σπίτια; Το δικό μας το σπίτι δεν το έκαψε ο Σαλόγιωργας;

– Άλλα θηρία και αυτά. Σαράντα σκότωσε ένας άλλος φονιάς, ο Γιώργος από την Αγναντιά, για να εκδικηθεί τον θάνατο του γιου του από τους αντάρτες.

Τη στιγμή αυτή επενέβη στη συζήτηση ο παππούς, για να αντισταθμίσει κάπως το ύφος της γιαγιάς. Ψύχραιμος, ήρεμος, συνετός στις εκφράσεις του.

– Άκου Αριστοτέλη, για τους δεσποτάδες και για μερικούς αγράμματους παπάδες ο πατέρας σου έχει δίκιο. Γι' αυτά που λέει και για την ανισότητα και την εκμετάλλευση, πάλι δίκιο έχει. Αλλά πώς να τα εφαρμόσεις αυτά, πώς να τα επιβάλεις αυτά στον κόσμο; Με το έγκλημα; Με τη βία και σκοτώνοντας συνανθρώπους; Η βία δεν οδηγεί πουθενά και δεν τη σταματάς εύκολα. Μια φορά, συνέχισε ο παππούς, εδώ στο χωριό κάποιος έκλεψε αυγά από τη φωλιά του διπλανού του γειτόνου και αυτό καταγγέλθηκε στους αντάρτες κι εκείνοι αμέσως μας κάλεσαν όλους σε λαϊκό δικαστήριο. Φοβισμένοι πήγαμε, καθίσαμε και ακούσαμε το κατηγορητήριο. Η πρόταση του ψευδο-επιτρόπου του λαϊκού δικαστηρίου ήταν να εκτελεστεί ο κλέφτης με συνοπτικές διαδικασίες. Το παιδί

που έκλεψε, πεινούσε το φουκαριάρικο. Ποιος ξέρει πόσες μέρες είχε να φάει, ήταν και από οικογένεια αντιφρονούντων. Σαν παπάς του χωριού σηκώθηκα πάνω και είπα: «Για όνομα του Θεού, όχι για μια κλεψιά και θάνατος!». Τι ήταν να το πω αυτό, με πιάνουν από το λαιμό και με πετάνε έξω, σαν να ήμουν αλήτης. Δεν σεβάστηκαν το σχήμα μου και, αν δεν ήμουν και πεθερός του πατέρα σου, μπορεί να περνούσα κι εγώ λαϊκό δικαστήριο γι' ανυπακοή. Είναι δυνατόν να λες ότι θες να χτίσεις ένα κράτος δικαίου εξολοθρεύοντας τον αντίπαλό σου; Μ' αντίπαλοι υπάρχουν πάντα. Πρέπει να τους εξολοθρεύουμε; Σε έναν πόλεμο όλα μπορείς να τα περιμένεις. Αν ήξεραν εδώ στα χωριά από κομμουνισμό, θα έλεγα ότι μάχονται για τις ιδέες τους, αλλά δυστυχώς, και τον χριστιανισμό και τον κομμουνισμό τον κάνανε κατά πώς τους συμφέρει με το μικρό τους μυαλουδάκι.

Οι θρησκευτικές ιδέες με τις οποίες γαλουχήθηκα στα παιδικά μου χρόνια, από τη μια του παππού, που έλεγε ότι ο Χριστός θα δοξαστεί όταν θα δικαιωθεί ο περιφρονημένος άνθρωπος και από την άλλη του πατέρα μου, που πίστευε πως τον απλό άνθρωπο τον εξαπατούν οι επιτήδειοι και πως η εκκλησία, στην πραγματικότητα, συντάσσεται με τους εκμεταλλευτές του, ζυμώθηκαν όλες μαζί μέσα μου - έχοντας ως κοινό παρανομαστή τον άνθρωπο – για να συνδυαστούν και να μετασχηματιστούν σε μια δική μου κοσμοθεωρία.

Η Αγία Ανάληψη «έκανε το θαύμα της»

Βρίσκομαι πια στην έκτη τάξη του Δημοτικού. Την επόμενη χρονιά πρέπει να φύγω από το χωριό για να πάω στην Καλαμπάκα, 30 χιλιόμετρα περίπου μακριά από το χωριό μου. Κοντινή φαίνεται η απόσταση σήμερα, τότε όμως ήταν δυο τόποι εντελώς μακρινοί. Το λεωφορείο της άγονης γραμμής ερχόταν αραιά και πού μέχρι την Οξύνεια. Μιάμιση ώρα πεζοπορίας για να φτάσουμε στο λεωφορείο, μέσα από βουνά και δύσκολα μονοπάτια.

Στην ευρύτερη περιοχή του χωριού μου υπήρχε ένα ξωκλήσι, της Αγίας Ανάληψης, έξι ώρες περίπου περπάτημα. Πολλά θαύματα ακουγόταν ότι γίνονταν τη μέρα της γιορτής της Αγίας

Ανάληψης και για τον λόγο αυτό συναθροίζονταν εκεί πιστοί από όλα τα γύρω χωριά.

– Στην αρχή του καλοκαιριού θα πας στην Καλαμπάκα για να δώσεις εξετάσεις να πετύχεις στο Γυμνάσιο. Αν πετύχεις δεν θα έχεις κανένα να σε προσέχει. Γι' αυτό, πήγαινε κι εσύ, μήπως κάνει το θαύμα της η Αγία Ανάληψη, μου λέει η μάνα μου.

Βρήκα πολύ καλή την ιδέα της, μου άρεσε κιόλας που θα έκανα μόνος μου αυτό το οδοιπορικό, μια που εκείνη ένιωθε αδύναμη να περπατήσει λόγω της καρδιάς της. Ξεκίνησα λοιπόν με μόνη αποσκευή μου τα ανάμεικτα συναισθήματα της αβεβαιότητας για το πώς θα ήταν η ζωή, χωρίς κανένα στήριγμα μέσα στην πόλη, αλλά και της ελπίδας, για το σπουδαίο βήμα που έπρεπε να κάνω.

Μόλις έφτασα εκεί, ανάμεσα στο πλήθος διέκρινα ένα παιδί της ηλικίας μου - μόνος του και αυτός - και απλά του είπα: «Θέλεις να γίνουμε φίλοι»;

Συμφώνησε και δώσαμε τα χέρια. Δεν ξέρω τι μας ώθησε και τους δυο να πλησιάσουμε ο ένας τον άλλον.

Η Αγία Ανάληψη «έκανε το θαύμα της»! Ο φίλος μου, ο Θανάσης ο Λιάσκος, έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο αργότερα στη ζωή μου, κάθε φορά που τον συναντούσα τυχαία στον δρόμο μου. Ήταν από τις περιπτώσεις που τις έφερνα σαν παράδειγμα όταν συχνά έλεγα αστειευόμενος, αλλά με το δέος που σου προκαλεί μια απροσδόκητη και σωτήρια σύμπτωση, ότι στη ζωή μου είχα πάντα έναν «άγιο» να με σώζει την τελευταία στιγμή!

Από δεξιά προς αιστερά: Η Μάνα μου, η Γιαγιά μου η Δέσποινα, η θεία μου Λισάβω και η αδερφή του Παππού μου Βάϊα